

דמותו של חייל

אורי ביאלר

ימימה רוזנטל (עורכת), יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל 1974–1977 1992–1995: מבחר תעודות מפרקי חייו, כרך ראשון 1922–1967. מדינת ישראל, גנזך המדינה, ירושלים, תשס"ה, 618 עמודים.

כרך זה, הראשון מתוך שניים, מכיל למעלה ממאתיים מסמכים מן השנים 1922–1967, שנשמרו בגנזך המדינה ובארכיון צה"ל. חלקם נחשף במיוחד לרגל פרסום ספר זה. ביניהם נכללים מכתבים אישיים ששלח רבין לבני משפחתו ולחבריו לנשק, מכתבים צבאיים שונים מתקופת שירותו הצבאי במלחמת השחרור, במלחמת ששת הימים ועד סיום כהונתו כרמטכ"ל, ומבחר מדבריו בדיוני המטכ"ל ובישיבות הממשלה. כמו כן יש בספר כמאתיים תמונות, מברוא היסטורי, נספח ביוגרפי, מפתח ומפות.

אין ביכולתה של הסקירה הנוכחית להציג בפירוט את תוכן כל התעודות שבספר זה; לכן אסתפק בהערות מתודולוגיות-היסטוריוגרפיות ובהדגשת התרומה ההיסטורית של הקובץ. אפתח בכמה מילים מתחייבות על האכסניה. זהו הספר החמישי בסדרה היוצאת לאור מטעם גנזך המדינה והעוסקת בהנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה. קדמו לו הספרים על חיים וייצמן (1995), על דוד בן-גוריון (1997), על יצחק בן-צבי (1998) ועל לוי אשכול (2003). המנדט שקיבל גנזך המדינה – להוציא לאור ספרים לזכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה – נובע מתהליך הנצחה ממלכתי מפותל, המתאפיין בהעדר קו מנחה ומחייב של הממשלה בנושא זה, ובלחצים פוליטיים ואישיים המופעלים חדשות לבקרים. ממשלת ישראל לא מצאה לנכון, לאחר מותו של הנשיא הראשון חיים וייצמן ב-1952, לחוקק חוק מיוחד להנצחת זכרו. מאיר וייסגל, ידידו של וייצמן, עשה את המלאכה בלא להסתמך על הקופה הציבורית.¹ אך כשנפטר

---

1 הניתוח שלהלן מסתמך על הרצאתה של ימימה רוזנטל בכנס 'ימי אשכול', שנערך באוניברסיטת חיפה ב-11.4.2005.

בן-צבי ב-1963, שהיה חבר במפלגת השלטון והיו לו מליצי יושר רבים, נחקק חוק להנצחתו ביד יצחק בן-צבי. כשנפטר משה שרת ב-1965, עסקו רק חבריו הוותיקים במפלגה ומחוצה לה בהנצחתו. כך אירע גם לאשכול ב-1969, כשנפטר בעת כהונתו. אמנם הוקמה יד לזכרו אך לא נחקק חוק להנצחתו. רק כשהלך לעולמו דוד בן-גוריון בסוף 1973 נחקק חוק הנצחה זהה לחוק יצחק בן-צבי, שמתוקפו הוקם ופועל המכון למורשת בן-גוריון בשדה בוקר. לא כן אירע לאחר פטירתו של הנשיא זלמן שז"ר ב-1974 ולאחר פטירתם של ראשי הממשלה גולדה מאיר ב-1978 ומנחם בגין ב-1992. העדר השוויון בגופי ההנצחה הוליד את חוק ההנצחה מ-1986, שניסה לקבוע סדרי הנצחה שוויוניים כלפי נשיאי ישראל וראשי ממשלה שהלכו לעולמם. החוק הצליח לעמוד במבחן עד לרצח רבין ב-1995. הרצח והזעזוע שיצר שברו את כל הנהלים, וכך חוקקה הכנסת את חוק יצחק רבין ובעקבותיו, כתוצאה מהסדרים פוליטיים, גם את חוק מנחם בגין. החוק שעבר ב-2005 בכנסת להנצחת רחבעם זאבי, שלא היה ראש ממשלה ולא נשיא, מלמד שהחוק של 1986 איבד את משמעותו הראשונית.

לסדרה ערך ברור כמקור היסטורי לציבור הרחב: הכרכים הם מקבץ תעודות מסודר, ערוך ומוער בידי היסטוריונים, החושפים לעתים חומר שהיה חסוי עד פרסומם בכרכי הזיכרון. ממדי חשיפה זו שונים לגבי כל אחד מן האישים ומותנים בכמות התעודות הקיימות כבר בדפוס ובאיכותן. מטבע הדברים מתכוונים העושים במלאכה להוציא תחת ידיהם ספרים שיאירו את המנהיגים הישראליים באור חיובי, ומן הנמנע הוא שבחירת התעודות המתפרסמות ודברי המבוא הכלליים לא יושפעו מן המטרה המרכזית של המפעל כולו. אין ספק ששיקולים ביטחוניים וכאלה הקשורים לצנעת הפרט מחייבים צנזורה מוקדמת של העורכים. ואכן, במקרה של הכרך שבו אנו דנים, לא פרסמה העורכת תעודות, שבוודאי היו בעלות חשיבות, מדיוני 'פורום שר הביטחון' שהתכנס כל יום שישי בתקופת שירותו של רבין, ואף צנזרה ביקורות אישיות נוקבות שלו על דמויות בממסד הישראלי. מעט מחריפות התבטאויותיו ניתן לטעום ממכתב פנימי שלא צונזר. המכתב התייחס לביקורת בעיתון למרחב על ההבדל בין מנות קרב לבין 'האכילה הגסה של המפקדים', שאותה סיכם בכך ש'אם לאיזה עיתונאי מפוקפק יש ליקוי פסיכולוגי הקשור בסטייקים אין זה מתפקיד הפיקוד והחטיבה לעסוק בו' (תעודה 95). מעל לכול מבטאת הסדרה בחירה מודעת בסוגה שהעורכת שלה (הראויה לכל השבחים על עריכה מדעית לעילא) קוראת לה 'ביוגרפיה מתועדת', השונה מן הביוגרפיה ההיסטורית-ספרותית בכך שהיא אינה מספרת סיפור שלם, אך 'שומרת על המגע הישיר בין האיש המתועד לבין הקורא ומאפשרת הצצה בלתי אמצעית אל עולמו הפנימי, אל דרכי חשיבתו, אל עולמו האידיאולוגי ואל תחושותיו הפנימיות'.² עם זאת, הבחירה בסוג זה של הנצחה מייצגת החלטה לא להתעמת ישירות עם ההיסטוריוגרפיה

העוסקת באישים ולא להעמיק במחקר היסטורי מפורט בקונטקסט המתמשך של התעודות האלה. יתרה מכך: בכנס שנערך זה לא כבר ואשר עסק, בין היתר, בספר הזיכרון של גנזך המדינה על אשכול, טען אחד ההיסטוריונים בצדק רב כי חיסרון בולט של המתודולוגיה שנבחרה – הצגת מונולוגים של המנהיג במנותק מההקשר התיעודי שלהם (שכלל מטבע הדברים תשובות של נמענים ותגובות בעל פה) – הוא יצירת עיוות טבעי, מפני שבמקור היו הדברים והכתבים הללו 'דיאלוגיים' או 'רבי-שיח'.³ מהבחינות האמורות, מידת התוספתיות לידע ההיסטורי הקיים, שנפרשת בספרי הסדרה, לוקה בחסר באופן ברור.

הקובץ על יצחק רבין מתאפיין אף הוא בכמה מהחסרונות הללו. השאלה הראשונה המתבקשת היא מדוע בחר גנזך המדינה להוציא כרך שלם, עב כרס, למסמכים המתעדים את פועלו רק עד שבע שנים לפני מינויו לראש הממשלה (ספר התעודות על בן-גוריון הקיף את כל שנות כהונתו כראש ממשלה, מ-1947 ועד 1963, וכך גם הספר על אשכול), זאת לפני פרסום הספרים על שרת(!), שז"ר וגולדה מאיר? הבחירה להקדיש לרבין שני כרכים ולא כרך אחד מעוררת תהייה. קשה להניח שהחלטה לשנות באופן כה דרסטי את מתכונת הפרסומים וסדרם נבעה מרוחב הגותו ומורשתו או מהריבוי/הזמינות/המשקל ההיסטורי של כתביו – לבטח בהשוואה לווייצמן או לבן-גוריון – במיוחד בתקופה המכוסה בספר הראשון. האם ניתן להסתפק בהסבר טכני, המבליט קושי מוכר, לחשוף בכרך השני חומר תיעודי שיקיף כעשרים ואחת שנות פעילות מדינית, ואשר עליו יחול חוק חיסיון מוכר לשלושים שנה? או שייתכן, לנוכח עיתוי הפרסום – בשנת העשור לרצח רבין – ששיקולים שאינם נובעים בעיקרם מהדיסציפלינה המחקרית ההיסטורית הכתיבו את מועד הוצאת הספר ואת תכניו? (הבחירה לתחום את הדיון עד 1967, בעת שרבין אינו עוסק בפוליטיקה טהורה, והוא – בניגוד לתקופות מאוחרות יותר בקריירה הציבורית שלו – דמות בקונסנזוס, תואמת את היעד המרכזי של הסדרה.) בכל מקרה, יש בבחירה זו משום פגם מפני שהיא מחמיצה את נקודת הכובד העיקרית של פעולתו הפוליטית של רבין. זאת ועוד: מרכז חייו הציבוריים של רבין בשנים ה'מכוסות' בכרך היה התחום הביטחוני. עם זאת, החלק העוסק בתקופת עיצוב עולמו בתחום זה בפלמ"ח, בשנים 1943-1948, דל מבחינה כמותית (שש תעודות בלבד) ואיכותית. גם מרבית המסמכים המוקדשים לפעולתו במהלך מלחמת העצמאות טכניים ומגלים מעט מאוד על כותבם. לאלה המצפים לחשיפה משמעותית ומחדשת (מעבר לשלושה מסמכים לא ארוכים) על הפרספקטיבה של רבין בעימות הגדול בין בן-גוריון לראשי הפלמ"ח ולמפקדי צבא אחרים במהלך מלחמת העצמאות נכונה לכן אכזבה. הסיבה נעוצה, ככל שידיעתי מגעת, בהעדר תעודות – חסך מוכר המתסכל לעתים קרובות גם את ההיסטוריונים השקדנים ביותר.

תחושת החמצה זו משתנה בחלקו העיקרי של הספר, הכולל כ-170 תעודות העוסקות בקריירה הצה"לית של רבין, מאז מינויו למפקד בית הספר למפקדי גדודים בשלהי 1949 ועד תום תפקידו כרמטכ"ל בדצמבר 1967. ליבה זו מהווה תרומה משמעותית לא רק להארת תפקודו הצבאי של רבין, אלא למידע רב ערך על תהליכי עיצוב מדיניות ביטחון שעירבו גם גופים אזרחיים בירוקרטיים ופוליטיים. עורכת הספר עשתה שימוש ראוי לשבח בנגישות שניתנה לה לחומר ארכיוני, כדי להציג לראשונה תיעוד מאיר עיניים העוסק בתהליכים אלה. תיעוד זה לא היה מגיע עוד זמן רב, אם בכלל, לציבור הרחב, לולא פורסם הקובץ.

חשוב להדגיש כי הליברליות יוצאת הדופן של הממסד הביטחוני הישראלי בכל מה שקשור לנגישות ולפרסום מסמכים במקרה זה עומדת בניגוד חריף למדיניות הכללית הרגילה שלו. מתעוררת לכן שאלה טבעית: האם החריגה נבעה מרצון המערכת הצה"לית לסייע בהנצחת איש 'שלה'? ראוי לציין, בהקשר זה, כי על אף תרומה מעניינת של התכתבות פרטית שנמסרה לעורכת מארכיוניהם של רחל רבין-יעקב, עוזי נרקיס, עמוס חורב, צבי זמיר ויצחק בראון (כולטות בהעדרן תעודות מארכיונו האישי של רבין עצמו, כמו גם הסבר לחסך תמוה זה), הקובץ מסתמך כמעט באופן מוחלט על ארכיון צה"ל, ומתאפיין באופן בלתי נמנע בתכנים, בצבעים ובטעמים של בית היוצר של התעודות. יש יתרון גדול בכך שהקורא יכול לחדור לרוח הדברים ולהבין טוב יותר את המנטליות הצה"לית, אך בצדו גם חסרונות. הראשון הוא החשש שההסתמכות הכללית כגדולה בהפקת הספר על המערכת הצה"לית (המנהלת, שלא כמשרד החוץ, את הארכיון ההיסטורי שלה), עלולה לגרום להטיה בחקר התקופה. השני טמון ביובשנות, בשבלוניות ובסגנון הייחודי הבלתי נמנעים של הכתיבה הצבאית, שנועדה לשימוש פנימי. וכך, למרות שהעורכת ניסתה להציג את מכלול תחומי העניין והעיסוק של רבין, והצליחה בכך – המחיר מבחינת הקורא הוא הצורך לעיין במספר לא קטן של תכתובות שאדם החסר רקע פיקודי צבאי לא ימצא בהן עניין (למשל, 'בעיות נשק של חיל הרגלים', עמ' 161-162), ובמספר רב של הערכות צבאיות אסטרטגיות וטקטיות שיש בהן מידה לא קטנה של חזרות על תמות. למחפשי הממד האישי-אנושי ואולי המשפחתי של רבין בתפקידיו הצבאיים נכונה אכזבה. בקובץ כלול רק מספר קטן של מכתבים לבני משפחתו, שאינם חושפים חלקים לא ידועים באישיותו. המכתבים המעטים ששיגר לידידיו במערכת הביטחון (במיוחד לעוזי נרקיס) – מאירי עיניים (ראו, למשל, תעודה 131). אך כמו רובן המכריע של התעודות האחרות הם משקפים רק את רבין החייל ונותנים ביטוי לתפישותיו הצבאיות, להתמודדותו עם מכלול הבעיות שניצבו מולו ולתובנתו כאיש ביטחון. גם לגבי תקופה זו סביר להניח כי הסיבה לחסך משמעותי זה היא חוסר חומר.

רבין שהה במהלך התקופה המכוסה בספר זה מעט מאוד פעמים בחו"ל. ייתכן שמסיבה זו לא כתב הרבה, וככל הנראה גם לא נהג לכתוב לידידים.

מבחינה תוכנית חושפות התעודות את נחישותו להתמיד במירוץ לפיקוד העליון של צה"ל, על אף הבלמים שהציב בדרכו בן גוריון כל זמן שניהן כראש ממשלה. אלה נבעו, כפי שרבין ניסח זאת במכתב אישי לידיד, מן ' [...] העובדה שהפרתי פקודתו והלכתי בשעתו לכנס הפלמ"ח' ומהערכתו ' שאני קצת זהיר' (תעודה 121). המשקעים העמוקים של עמדתו של בן גוריון לא פגמו בהערכתו העמוקה של רבין ל'זקן', וכאשר פרש לשדה בוקר ב-1963 ניסה להניאו מכך. הוא ראה בהתפטרותו של בן-גוריון 'אסון' לצבא, שיישאר ללא מנהיג בשנים מכריעות. לאחר שמונה לרמטכ"ל ב-1 בינואר 1964, כתב בלשון המעטה ליצחק בראון כי עבר 'תקופות לא קלות שבסיכומן הוכיח שיש ערך להתעקש על עמדות עקרוניות' (תעודה 149).

עם זאת, הממד האישי בספר בטל כאמור נוכח הממדים האחרים. ההיסטוריוגרפיה של מדיניות הביטחון של ישראל בעשרים השנה הראשונות לקיומה, כמו גם הפרסומים השונים על רבין, ייחסו לו זה כבר את בניין העוצמה הצה"לית, שמצאה ביטוי כה דרמטי במהלך מלחמת ששת הימים. הקובץ מאשש קביעות אלה על ידי הצגת מספר רב של תעודות, המלמדות עד כמה חיזוק הכוח של הצבא במונחים אופרטיביים ובהצטיידות היו מרכזיים עבורו. רבין היה שותף פעיל מאוד בבחירת מערכות נשק מכריעות מלחמה ובהחלטות על דוקטרינת הפעלת הכוחות בתקופה שהייתה אולי החשובה ביותר בהיסטוריה הביטחונית של ישראל, כאשר ארצות הברית החלה בתהליך מתמשך של חיזוקה הצבאי. יתרה מכך, התעודות שנבחרו לפרסום בקובץ מבליטות את היותו דמות מרכזית בעיצוב דוקטרינת הביטחון של ישראל בראשית שנות השישים. דוקטרינה זאת קבעה כי היות שלא ניתן יהיה מבחינה מדינית בינלאומית לנהל מלחמה ארוכה, על המדינה לתכנן עימות צבאי קצר עם אויבותיה הערביות, שבו יינתן ביטוי מרבי לכוח תקיפה אווירי ולעוצמת אש קרקעית בעיקר על ידי השריון. התעודות הרבות המביאות את הערכותיו האסטרטגיות מבליטות את ערנותו המיוחדת לממד מדיניות החוץ בעיצוב אסטרטגיה ביטחונית, אשר ספק עם יתר אלופי צה"ל היו כה מודעים לו. ערנות זאת התחזקה בתקופת שירותו כשגריר ישראל בארצות הברית. המסמכים שנבחרו מדגימים היטב את חדות תפישתו הביטחונית הכוללת, שהתבססה על היכרות מרשימה עם פרטי פרטים של מרכיביה (ראו, למשל, תעודה 106, ובמיוחד תעודה 125). התעודות גם מטילות אור על פרשיות ביטחוניות שרק חלקים מועטים מהן התפרסמו. ביניהן התכנית מראשית שנות השישים, ליצור התחייבות צרפתית לחוש לעזרת ישראל אם תותקף, שכונתה 'תיק יהושע' (ראו, בין היתר, תעודה 117), והיריבות בין משרד הביטחון וצה"ל בתחומי הצטיידות (ראו, למשל, תעודה 105), שקרוב לוודאי

יצרה כבר אז משקעים עכורים ביחסים האישיים בינו לבין שמעון פרס (ראו תעודה 110).

עד כמה צדק בן-גוריון בהאשימו את רבין ב'זהירות'? התעודות מציגות תמונה מורכבת. רבין היה אקטיביסט, אך כראש אג"ם לא המליץ בפני אשכול ביולי 1963, כמו כמה מחבריו בפיקוד העליון, 'לרוץ קדימה ולהרחיב גבולות' (תעודה 143). עם זאת, אין ספק שבאמצע שנות השישים, כשהיה רמטכ"ל, דעתו לא הייתה שונה מדעות אלופיו במטה הכללי בדבר הצורך לפגוע באופן מסיבי בסוריה כדי לחסל את תכנית ההטיה של הירדן ואת שיתוף הפעולה הבין-ערבי, מצד אחד, ולהוציא את צה"ל 'מחלודת ימי השלום [...] המחייבת מדי פעם ניקוי, שימון כדי שהצבא יהיה באמת במצב כוננות סביר' (תעודה 140), מצד שני. אף על פי כן, ומעל לכול (והדברים אינם באים לידי ביטוי בתעודות המתפרסמות בקובץ), הוא לא קרא תיגר על אשכול במהלכי הבלימה המוצלחים של ראש הממשלה, משך קרוב לארבע שנים לפני 1967, מול לחצים כבדים מאד של המטכ"ל הניצי לפתוח במלחמה (עובדה זו יכולה להוסיף הסבר ליחסי האמון המוחלט של ראש הממשלה ברמטכ"ל שלו לפני המשבר שקדם למלחמה, שלא נחשפים בתעודות בקובץ). למרות זאת המשיך לזכות בהערכה רבה מפקודיו. גם עובדה זו אין הקובץ משכיל להציג. ספר התעודות מתאר היטב כיצד ניסה רבין למנוע ערב מלחמת ששת הימים את ההידרדרות לעימות צבאי, כאשר התיאוריה הצה"לית של מלחמה בחזית אחת התמוטטה, לנוכח לחצים כבדים ומנוגדים שהפעילו אלופי הצבא.

חלק זה של קובץ התעודות אינו מחדש הרבה למי שקרא את הספר **אשכול: תן פקודה!** שכתב עמי גלוסקא, לבד מהבלטת הפיחות הרב שחל במעמדו של רבין בעיני ראש הממשלה וחלק משריו בעקבות קריסת הקונצפציה של צה"ל ערב המלחמה, ולנוכח החרדות הקיומיות של הקברניטים הפוליטיים בעקבות חסימת מצרי טיראן והכנסת הצבא המצרי לסיני. מיעוט התעודות על רבין במהלך המלחמה מבליט את ירידת מעמדו הביטחוני בעקבות מינויו של דיין לשר ביטחון ואת השפעתו המינורית על החלטות מרכזיות בה. אין ספק שהקובץ מאשש את המוסכמה ההיסטורית בדבר הסוף ה'אנטי-קליימקסי' של הקריירה הצבאית של בונה הכוח הישראלי עד 1967. הוא נוטרל מהפעלתו ביום הפקודה – עובדה שלא הייתה ידועה כלל לציבור הרחב בזמנו, אך חלחלה משך השנים לתודעה ולמודעות לא רק של מומחים. לסיום, נותר לקוות שלא יעברו שנים ארוכות עד שגנון המדינה יזכה אותנו בכרך המשלים, שייעשה באותה מקצועיות ובאמצעות חשיפה רבה יותר, אולי. בכך יינתן מענה ראוי לרצון לזכור ראש ממשלה ורמטכ"ל מרכזיים בהיסטוריה של המדינה, ולשאיפה להבין טוב יותר תהליכים ואירועים הקשורים בו.